

הקונצפציה ההיסטורית: לבירור עמדתו הפוליטית והציונית של דוד בן גוריון בעת מלחמת העולם הראשונה – לפני מתן הצהרת בלפור

א. הזדהות עם האוריינטציה התורכית

הסוגייה שאני מבקש לטפל בה נדונה אך מעט במחקר בן גוריון. שבתי טבת, מחבר הביוגרפיה הרצינית והמלומדת ביותר על בן גוריון בשנים הרלבנטיות, אף שהוא מקדיש תשומת לב רבה לעמדות שלו ושל בן צבי בשאלות ארץ ישראל, העם היהודי והציונות בעת המלחמה, איננו נוקק לבירור קונקרטי יותר בהסתמך על המקורות השונים.¹ מיכאל בר זוהר, המרפרף על פני התקופה, מסתפק במובאות גדולות מדברי בן גוריון ומדלג לטעמי על העיקר.² בן גוריון עצמו הסב את זיכרונותיו לנושא, ובצורה מצומצמת. הוא העתיק לתוך חיבורו את המאמר "לקראת העתיד", שפרסם ב"התורן" באוגוסט 1915, ולא יסף.³ בכך נמנע מלסקור סקירה מקיפה את השתלשלות דעותיו לאורך כל תקופת המלחמה. העיון בהשתלשלות זו, לרבות ההקשרים השונים שהיו לה, הוא תכלית המאמר.

ראשית מלחמת העולם הראשונה (אוגוסט 1914) מצאה את בן גוריון ואת יצחק בן צבי בארץ ישראל. מן הבחינה היהודית-הלאומית הוכתבה תגובתם הבסיסית לאירועים על ידי האוריינטציה האידיאולוגית והפוליטית שאימצו לעצמם בשנים שלאחר מהפכת התורכים הצעירים. המהפכה נצטיירה בעיניהם כבורגנית-דמוקרטית, אשר מעצם טבעה צריך שתתרום למודרניזציה של תורכיה וממילא תעשה אותה עמידה יותר בפני הלחצים הפוליטיים הפנימיים והחיצוניים שהוליכו להתפוררותה. סיכויי הציונות להיבנות מפיצולה של תורכיה לא נחשבו כריאליים, ואף לא רצויים. לתורכיה הדמוקרטית צפוי היה

1. שבתי טבת, קנאת דוד, א', תל אביב 1978 (להלן: קנאת דוד), עמ' 256-271, 305-319.

2. מיכאל בר זוהר, בן גוריון, א', תל אביב 1975, עמ' 105 ואילך.

3. התורן, שנה שנייה, חוברת ה' (יולי-אוגוסט 1915), עמ' 167-175. הועתק ושופץ

מבחינה לשונית ב: ד. בן גוריון, זיכרונות, א', תל אביב 1971, עמ' 87-96.

על פיו התחזיות החדשות עתיד יציב יותר, ולציונות לא נותר אלא לגלות את תנאי המודוס ויונדי בתוככי המרחב הפוליטי הדמוקרטי שיועד מעתה למדינה העות'מאנית. זאת ועוד: אם קודם לכן נחשבה הציונות כתנועה המוליכה לפיתוח קפיטליסטי של ארץ ישראל, שמתבע מהותו ייקלע לעימות פוליטי צבאי עם האימפריה התורכית הפיאודלית,⁴ מעתה בטלה התחזית הזאת. המודרניזציה שהציונות הוצרכה להביא עמה למזרח הקרוב נתפסה כעשויה להשתלב דווקא בפרוגרמה החברתית של תורכיה החדשה. לשון אחר, הפתרון לשאלה הלאומית היהודית לא עוד מוכרח היה לבוא על ידי קריעתה של ארץ ישראל מעל האימפריה; כלומר, לא פתרון מדיני טריטוריאלי, שיבוא על ידי התחברות למעצמה החותרת תחת שלמותה הטריטוריאלי של תורכיה, אלא דווקא פתרון שיבוא על ידי שמירת ריבונותה של המדינה ומיצויה של האוטונומיה הפרסונלית הלאומית, שיהודי תורכיה נהנו ממנה זה מאות בשנים, ואשר תיפרס גם על המשימות שהציונות הועידה לעם היהודי בארץ ישראל.⁵ ההתרפקות הפוליטית על הזכויות הלאומיות המוקנות ליהודי תורכיה לצורך קידום ההיחזות היהודית בארץ ישראל לא נועדה לשמש אך ורק כהסתגלות קונפורמיסטית וכשלב אינסטרומנטלי המכין את המאבק לעצמאות, אלא נצטיירה גם כתכלית בפני עצמה. ריכוז גדל והולך של היהודים בארץ ישראל יעמיק את האוטונומיה הפרסונלית הלאומית של היהודים בתורכיה, שכן מלבד היסוד הפרסונלי הלאומי יהיו לה תימוכין גם במחוז יהודי לאומי בממלכה העות'מאנית, בדומה לארמנים וליוונים.⁶

פועלי ציון בארץ ישראל ואי אלה מנהיגים ציונים ידעו היטב שחוק הווילאיות התורכי (חוק המסדיר את מעמדם של המיעוטים הדתיים) איננו תואם בדיק את קונצפציית האוטונומיה הלאומית הפרסונלית כפי שנתנסחה ברוסיה בראשית המאה, אבל הם העריכו שבפועל הוא יחפוץ את הכוונות הכמוסות שבקונצפציה הנ"ל.

בן-גוריון נתן ביטוי לביטחונו זה בשורה של מאמרים שפרסם ב"האחדות",

4. ראה מאמרי: "ברוכוב ולקחי מהפכת 1905 ברוסיה", דברי הקונגרס העולמי החמישי למדעי היהדות, ירושלים 1972, עמ' 239-255.
5. בן צבי, "ררישותינו הלאומיות בתוגרמה", האחדות, ב' גיליון 7 (ח' בכסלו תר"ע), עמ' 8-1; בן גוריון, "לברירור מצבנו המדיני", שם, א', גיליון 3 (אלול תר"ע), עמ' 87-93 (להלן: לברירור מצבנו המדיני); בן גוריון, "ההנהגה העצמית בויליות", שם, ה', גיליון 12 (בטבת תרע"ד), עמ' 4-1; גיליון 13 ("א בטבת תרע"ד), עמ' 12-8; גיליון 14 ("ח בטבת תרע"ד), עמ' 9-11; גיליון 17-18 ("ז בטבת תרע"ד), עמ' 10-15; גיליון 19 (כ"ד בטבת תרע"ד), עמ' 1-4; גיליון 20 (א' באדר תרע"ד), עמ' 6-9; גיליון 21 (י"ד באדר תרע"ד), עמ' 1-5; גיליון 22-23 (כ"ד באדר תרע"ד), עמ' 16-20.
6. ד. בן גוריון, "מדברנא דאומתיה או פקיד דתי", האחדות, א', גיליון 1 (תמוז תר"ע), עמ' 25-28; "לברירור מצבנו המדיני"; "ההנהגה העצמית בויליות", שם, ה' גיליון 17-18 ("ז בטבת תרע"ד), עמ' 10-15.

ביטאון פועלי ציון בארץ ישראל. הוא חזר להטעים את הנושא, לרכות פירושו, במאמרו שראה אור עוד ב"התורן" הניו יורקי ביוני 1916:

והדבר המפליא ביותר הוא שכמעט נעלם מאת הקהל היהודי, כי ליהודים יש כבר זה מאות בשנים זכויות לאומיות באחת הארצות היותר חשובות בשביל עתידנו הלאומי – בטורקיה ובתוכה גם בארץ ישראל. למן שנות המאה החמש עשרה עד ימינו אלה נהנים היהודים בטורקיה מאבטונומיה לאומית מיוחדת במינה שלמרות כל מגרעותיה האורגניות וחוסר שלמותה יש לה לגבי העם העברי לא רק ערך מקומי בלבד, אלא ערך כללי פרינציפיוני. חשיבותן הכללית של זכויותינו הלאומיות בטורקיה נובעת מתוך הפרינציפיון המיוחד שהונח ביסודן, שלא נתגשם לפי שעה בשום ארץ, אלא בטורקיה בלבד – וזהו הפרינציפיון האישי. לא הלשון, לא הטריטוריה אלא אישיות האומה, המאורגנת והמקובלת באופן רשמי וחוקי, היא היא נושאת הזכויות. אנו היהודים, שנתברכנו בכמה וכמה שפות ונתפורנו בכל הארצות, והננו בכל מקומות פזורנו מיעוט לאומי – אנו יכולים ליהנות מזכויות לאומיות, רק כשהן בנויות לא על יסוד טריטוריאלי, אף לא על הסימן הלשוני, אלא דווקא על היסוד האישי – על השייכות לגוף האומה העברית בלא הבדל מקום ולשון.⁷ (ההדגשות במקור).

ההסבה לאוריינטציה תורכית הובילה אופרטיבית למה שנקרא בפי בני הדור ההתעתמנות (קבלת האזרחות העות'מאנית), שכן רק באמצעותה יכלו יותר ויותר יהודים מארץ ישראל לצרף משקלם לעצמה המדינית היהודית שכבר נצטברה ונתלכדה על ידי הממסד היהודי המוכר בתורכיה, ולסייע לו להשתלב במאבקים על עיצובה הדמוקרטי של המדינה ועל קידום האינטרסים הלאומיים היהודיים בה.

יתרה מזה: בן גוריון, בן צבי וכן ישראל שוחט הבינו, שבאופן פרדוקסלי עשוי הפרלמנט התורכי להיהפך לזירת המאבק העיקרית על זכויות היהודים בתחיקה של תורכיה הדמוקרטית וממילא על תנאי פעולתה של הציונות בארץ ישראל. בהתאם לכך, כל מי שעניו בראשו והוא חפץ לתרום במישור הזה, שומה עליו לרכוש את המיומנות הפוליטית, המשפטית והתרבותית-הלשונית, כדי שיוכל ליצג את האינטרסים היהודיים בציבוריות התורכית הכללית ובמוסדותיה הדמוקרטיים. מכאן, שנחוצה השתלמות באוניברסיטאות תורכיות, כדי לרכוש את הלשון התורכית ואת הכשירות המשפטית המקצועית. השלושה אמרו ועשו – קמו ונרשמו לפקולטה למשפטים באוניברסיטה בקונסטנטינופול. עם פרוץ המלחמה היה זה אך טבעי שבן גוריון ובן צבי הזדהו עם

7. התורן, גיליון י"ד (2 ביוני 1916), עמ' 8. בידיש הופיע המאמר בקובץ אין קאמפף פאר רעכט, בעריכת ב. ברוכוב, ניו יורק 1916.

האוריינטציות התורכיות ונתפסו להשפעה גוברת והולכת של המגמה האוהדת לגרמניה. התפתחות זו אף הכתיבה להם לראות בחיוב את ביטול הקפיטולציות, לקבל כנתון פוליטי שאין להרהר אחריו מן הבחינה הפטריוטית את הצטרפותה של תורכיה לימין גרמניה במלחמה, ולהטיף בצורה נמרצת להתעתמנות מהירה של יוצאי רוסיה בישוב היהודי, כדי לחלצם מן האיום על זכויות ישיבתם בארץ וכן כדי לאפשר את גיוסם לימין תורכיה וגרמניה במלחמה.⁸

גם כאשר ניסיונות ההידברות שלהם עם ראשי הממשל התורכי בארץ עלו על שרטון והם נאלצו לציית לצו הגירוש ולרדת מצריימה, לא שינו בן גוריון וכן צבי את הערכתם העקרונית. את האירוע שפגע בהם פירשו כפועל יוצא של שרירות לב מקומית, שניתן לתקנה על ידי התערבות מתאימה בבירה התורכית, שהוצרכה להיעשות על ידי ההסתדרות הציונית בגרמניה. מטעם זה ראו בשאט נפש את מאמצי טרומפלדור, ז'בוטינסקי ואחרים לגייס את יוצאי רוסיה שגורשו מן הארץ ליחידות שילחמו לצד בעלות הברית נגד תורכיה. הם גם סירבו להצטרף ליזמת רוטנברג לעסקה כוללת בדבר גדודי מתנדבים יהודים לצד בעלות הברית תמורת התחייבות מדינית מפורשת לריבונות יהודית על ארץ ישראל, ולא הסכימו להיפגש עמו בבירינדיזי, בדרכס לארצות הברית. זאת, בניגוד לזאב ז'בוטינסקי שנתן את ידו ליזמה, אשר גם ניווטה לאחר מכן את פעילותו המדינית.⁹

ב־17 במאי 1915 נמצאו כבר בן גוריון וכן צבי בארצות הברית. עוד הם מתכווננים בתהייה בארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות, הגיע לנוי יורק גם פנחס רוטנברג.¹⁰ עם בואו נקלעה מפלגת פועלי ציון וחוגים הקרובים לה מבחינה פוליטית לתוך קלחת של עימות אידיאולוגי חריף.

ב. קפיצת דרך פוליטית

הקונצפציה שרוטנברג נשא באמתחתו נתכוונה למעשה לקפיצת דרך בכל הקשור להבטחת מעמדם של היהודים בארץ ישראל. התכנית יצאה מתוך ההנחה, שהמלחמה עשויה להביא לשינוי מעמדה המדיני של הארץ. למען השינוי, וממילא כפועל יוצא ממנו, צריך להבטיח ליהודים מעמד של צד לוחם, ובהמשך – ריבונות בארץ ישראל. באופן מעשי נתבססה התכנית על האמונה, כי בעלות

8. קנאת דוד, עמ' 256 ואילך.

9. שם, עמ' 296 ואילך.

10. על רוטנברג ומגמותיו ראה: מ. מינץ, "יזומת פנחס רוטנברג להקמת גדודים עבריים עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה", הציונות, ח' (תל אביב 1983), עמ' 181-194; זאב ז'בוטינסקי, אוטוביוגרפיה, א', ירושלים תש"ו, עמ' 108 ואילך. על סירובם של בן צבי ובן גוריון להיפגש עם רוטנברג, ראה מכתב דוד גולדשטיין אל יצחק בן צבי, הארכיון הציוני המרכזי (להלן: אצ"מ) A116/40/2.

הברית ינצחו במלחמה, יקרעו חלקים מתורכיה או יפצלוה ויוכלו פורמלית להעניק לארץ ישראל סטטוס של טריטוריה בעלת ייעוד פוליטי עצמאי. הסיכוי שארץ ישראל העומדת ברשות עצמה תהיה קשורה לעם היהודי חייב היה להתבסס על עסקת גומלין בין נציגות מוסמכת שלו לבין בעלות הברית. על הצד היהודי היה להבטיח גיוס גדודים מיוחדים מקרב מהגרים יהודים, פוליטיים ואחרים מרוסיה, תמורת התחייבות מפורשת להקנות לעם היהודי זכויות פוליטיות על ארץ ישראל. תביעת הזכויות הפוליטיות, אף שנתבטאה כלפי חוץ – כלומר בתעמולה – כשאפה להבטחה פורמלית של בית לאומי ליהודים בארץ ישראל, חתרה למעשה לסטטוס של רפובליקה יהודית בלתי תלויה או תלויה למחצה בארץ ישראל, שתוקם לאלתר עם סיום פעולות הלחימה או זמן קצר אחר כך.¹¹

בניסיונות ההיסטוריוגרפיים המועטים שנזקקו לפרשה זו הוסברה תפניתו האידיאולוגית של רוטנברג כפועל יוצא ממהפך רעיוני לאומי, שחל בקרבו סמוך לפרוץ מלחמת העולם הראשונה.¹² אין ככל הנראה מקום להכחיש את רגישותו של פנחס רוטנברג לבעיית מצוקתם של יהודי רוסיה ופולין עם פרוץ פעולות האיבה. אבל אין בכך כדי למצות את הסוגייה כולה. מהלכיו של רוטנברג וכיווני השתדלויותיו תואמו ותועלו על ידי מאמץ רחב יותר של חוגים רוסיים ליברליים ופטריוטיים כאחד, שרצו להביא לפיוס בין המוני המהגרים היהודים מרוסיה, לרבות יהודי ארצות הברית, לבין הדמוקרטיה הרוסית, על מנת להבטיח יחס אוהד של הציבור הזה למאמץ המלחמה של בעלות הברית. ההיענות לתקוות הלאומיות של היהודים בארץ ישראל נחשבה גורם מסייע לכך. אופרטיבית נועדה התכנית להקים בכל ארץ מבין ארצות בעלות הברית ובארצות נייטרליות ועדים לטובת העניין היהודי, שיהיו מורכבים מיהודים – ציונים ולא ציונים – ומלא יהודים. הוועדים נועדו ליצג את האינטרס היהודי והוסמכו לנהל משא ומתן עם הגורמים הבינלאומיים בעת המלחמה, ולאחר מכן עם שביתת הנשק, על הבטחת הזכויות הלאומיות של היהודים בארץ ישראל.¹³ המוסד שעשוי היה להיקרא לפועל מטעם הקונגרס של הוועדים לטובת העניין היהודי – "הממשלה", בלשון ההסברים של רוטנברג – רשאי היה להציע הקמת עוצבות צבאיות יהודיות בחזיתות השונות של בעלות הברית.

משמעות התכנית הייתה כפיצת דרך פוליטית לכיבוש זכויות מדיניות ליהודים

11. ראה מאמרי, הערה 10 לעיל.
12. יעקב יערי-פולסקין, חולמים ומגשימים, תל אביב 1967, עמ' 183.
13. ב. בארוכאוו, "די היימישע און פרעמדע אידען אין איטאליען", ווארהייט, 22 במאי 1915, וכן "די כראנאלאגיע פון דעם אידישן קאנגרעס", דער אידישער קעמפפער, 30 בדצמבר 1916. פ. רוטנברג, "אן ענטפער צבינוען", דער אידישער קאנגרעס, 4 בספטמבר 1915, וכן הכתבה הארוכה של אלכסנדר ולנטינוביץ' אמפיתאטרוב ב"רוסקויה סלובו", במרס 1915.

בארץ ישראל, והינתקות דרסטית מן הנתיב שבה הלכה התנועה הציונית בשנים 1914-1914.

כיצד התקבלו רעיונותיו של רוטנברג בקרב ההנהגה של פועלי ציון האמריקנים, לרבות אישי המפלגה הלא אמריקנים שנמצאו באותה עת בניו יורק?¹⁴

נחמן סירקין, ממנהיגי המפלגה, רחש אהדה לבעלות הברית, עוד קודם שהגיע רוטנברג לניו יורק, ונתן לה ביטוי בפובליציסטיקה שלו. הוא גילה התלהבות לרעיון של קונגרס יהודי אמריקני – או ועד למען העניין היהודי – ומרכיב העוצמה הצבאית היהודית, כשזה עלה בשיקולים השונים, לא הרתיע אותו, בניגוד לנטיות השליליות בנדון שרווחו בפועלי ציון.¹⁵

בר ברוכוב נתוודע להגיגיו של רוטנברג עוד בעת היותו במילנו באוגוסט-אוקטובר 1914 והפך לתומך התכנית.¹⁶ ברם, בכלל האלמנטים הרוטנברגיים הוא הבחין היטב כאחד והקנה לו בסופו של דבר משקל מכריע בכל המערכה הפוליטית הזאת. הכוונה היא לתפיסתו את תנועת הקונגרס ככלי לארגונו הלאומי של העם היהודי בגולה כתכלית בפני עצמה בצד התכלית האופרטיבית הקונקרטי ששיווה לה רוטנברג. מכאן נבעה תשומת לב יתרה להיבטי ההתארגנות היהודית הכוללת, לדיוקנה הדמוקרטי ככל האפשר ולהמוניותה של התנועה הלכה למעשה. שלא כרוטנברג, שביקש להפיק נציגות לאומית יעילה של אנשי שם בלי ליחס חשיבות לשיטה, כלומר חתר להגיע להישגים בדרך הקצרה ביותר, דרש ברוכוב לכרוך בכך מפעל אדירים של ארגון העם היהודי ככוח פוליטי דמוקרטי ויצוגי ככל האפשר. בנוסחתו של ברוכוב עשויה הייתה אפוא הדרך אל המטרה לבוא במקום המטרה עצמה ולטשטשה, או לעזור לטשטשה.

ג. מימוש הציונות – "פרוצס ממושיך"

רעיונות אלה של רוטנברג נתמכו במפורש על ידי דוד פינסקי, ראובן קנג'רסקי, ד"ר חיים זיטלובסקי וד"ר שלמה אלטנברג, שנתקרו למפלגה. גם מקצת חברים אחרים בצמרת המפלגה האמריקנית הגיבו עליהם באהדה.¹⁷ לסיעת המתנגדים הייתה בשלבים הראשונים השפעה מכרעת. נמנו עמה

14. רוטנברג ניסה להפיץ את המסר שלו בכל החוגים. לצורך ענייננו הננו מטפלים רק במגזר זה.

15. קנאת דוד, עמ' 374.

16. ראה מאמרי: "ב. ברוכוב עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה", שורשים, ג' (תל אביב 1982), עמ' 191-211.

17. מכתבי צבי אהרנרייך אל ש. בונצ'יק מן ה-11 וה-17 ביוני 1915, ארכיון העבודה (להלן: א"ע), ארכיון פועלי ציון ארצות הברית (להלן: אפצ"א III 2473), תיקים 117, 118.

שלמה קפלנסקי, שעוד הספיק לנהל עם רוטנברג שיחה פנים אל פנים בטרם עזב את ארצות הברית לאירופה.¹⁸ הארצישראלים שמקרוב באו הסתייגו כמובן מרוטנברג בחריפות, ובצמרת המפלגה התנגד לתכנית ברוך צוקרמן ועמו עוד רבים מהפעילים.

כדי להבין את שורת ההתנגדות אין טוב מאשר לבחון את העולה ממאמריו של בן גוריון, שנתעלה לדובר העקיב ביותר של האופוזיציה האנטי רוטנברגית. את המאמר הראשון תחת הכותרת: "לקראת העתיד, לשאלת ארץ ישראל", פרסם בן גוריון עוד בחוברת ה' של "התורן" (אוגוסט 1915).¹⁹ היה זה ללא ספק מאמר פרוגרמטי, והשתקפו בו בבהירות הפולמוס הרעיוני שסער במפלגה מאז דרך בשמיה כוכבו של רוטנברג.

משפט המפתח – להערכת – טמון בקביעה, ש"ארץ ישראל שייכת לתורכיה – עובדה זו קובעת את העמדה וההתייחסות המדינית של היישוב בארץ ישראל. העיקר של שלמות תורכיה והתבצרותה היה תמיד אחד מעמודי התווך של העבודה היישובית" ועל כן נשאר היישוב "לויאלי ונאמן לתורכיה כמו תמיד." יתרה מזאת, היהדות העות'מאנית ובתוכה היהדות הארצישראלית ממלאה בשעה קשה וחמורה זו, שתורכיה נלחמת מלחמה לחיים ולמוות, "את חובתה האזרחית למולדת." "שלא במפורש, אבל מתוך כוונה ברורה, מטעים בן גוריון ש"תורכיה היא ממלכת לאומים." היא "הראשונה שהכירה בפרניציפיון של הגדרה לאומית חפשית ונתנה לכל העמים אוטונומיה לאומית-קולטורית." וזהו כמובן גם הישגה של היהדות העות'מאנית לרבות הארצישראלית.

נכון כי על ידי כך טרם נפתרה שאלת היהודים בעולם וארץ ישראל נועדה להמשיך למלא בנדון תפקיד מכריע. "ועידת השלום הבאה צריכה להכיר בזכות העם העברי לכוון לעצמו בארץ ישראל מולדת. זו שאלת השאלות העומדת במרכז חיינו. סביב מטרה זו צריכים להתאחד כל כוחותינו הלאומיים הרוצים לחדש את החיים המולדתיים של העם העברי,"²⁰ בין אלה שהכירו במטרה זו מתמול שלשום ו"בין אלה שרק היום, על ידי הקסטרופה העולמית והלאומית, הגיעו אליה."

הייתה זו עקיצה שהופנתה לכתובתו של רוטנברג, ואליו כיוון בן גוריון גם כשהמשיך וכתב, ש"שאיפתנו בארץ ישראל אי אפשר לקיים במומנט אחד, ולו היא המומנט גדול, מכריע ונוח כמומנט הנוכחי." (ההדגשות שלי). בהמשך דבריו קבע בן גוריון שמימוש הציונות הוא פרוצס ממושך, שיקרום מעצם טבעו דפוסים ריאליים במרוצת פרק זמן ארוך. השאיפה לנטוע

18. קפלנסקי התכוון להפליג לאירופה ב־21 במאי 1915, אבל אנייתו הוחלפה באניה אחרת, והפלגתו נתעכבה בשלושה ימים. רוטנברג הגיע לארצות הברית ב־22 במאי 1915. ראה מכתב קפלנסקי אל אהרנרייך, שם, תיק 117.

19. שם, עמ' 171. כל ההדגשות שלי.

20. שם, עמ' 168 ואילך.

את העם היהודי במולדתו ולהחזיר את הארץ לעם – שזו הנשמה, המהות הפנימית, הגרעין של שאיפת הציונות – עשויה מצד המימוש להתכנס בקליפות שונות, גם בקליפה אוטונומית, גם בקליפה פדרטיבית וכמובן בקליפה ממלכתית סוברנית. אך אין הקליפה משנה את התוך,

שכן אין לכבוש את הארץ לצורך מימוש הציונות על ידי זכויות פוליטיות מוקנות וערבויות דיפלומטיות, אלא על ידי עבודת התנחלות ממושכת, על ידי השתרשות והתערות בקרקע, בעבודה, במסחר, על ידי הגדלת הרכוש החומרי והרוחני, על ידי התבצרות בכל ענפי העבודה וריבוי האוכלוסין עד כדי היותו רוב גדול ומכריע בארץ.

אין להקדים את העגלה לסוסים. הזכויות המדיניות והערובות המשפטיות אינן יכולות להיות אלא תוצאה של היאחזות ריאלית. מכאן שאין לדחוק את הקץ ואין לחזור לציונות של הצ'רטר, שכן הציונות למדה מניסיונה שלא קיימת קפיצת דרך.

לאור כל זאת, אין מקום "לבדוק מחדש את תכסיסנו" ואין לתלות בשעה הרת עולם זו אפשרויות חריגות להגיע למטרת הציונות "באמצעים ריבולוציוניים".²¹ באוזניהם של רוטנברג ושל רעיו הפוליטיים חזר בן גוריון והכריז "שברגע זה של ערבוב התחומים בין הדמיון והחיים, נקל [...] להינתק לגמרי מעל קרקע המציאות ולאבד את הקשר הממשי אל העולם הריאלי ולהיסחף בורם הדמיון שכל באיו לא ישובון. ומתוך כיבושים דמיוניים וחלומות של מה בכך אפשר לאבד קניינים ממשיים."

ומכאן שומה על כל ציוני נאמן "למצוא נקודת משען בטוחה להישען בשתי רגלינו על בסיס ריאלי, ולא לשקוע יותר מדי בעולם הדמיונות."

היה כאן מסר עוין ברור בכל הנוגע לפרוגרמה של רוטנברג, אף כי בנקודה אחת נמצא בן גוריון נענה להיבט שערער את עקיבות טיעונו שלו. שכן גם הוא לא מוכן היה לסמוך לחלוטין על ההנחה, שהמשך העבודה הציונית בארץ ישראל עשוי להיפתר אך ורק במסגרת הקונצנזוס היהודי-תורכי הפנים עות'מאני, וביקש לסמוך יתדותיו על מעורבות בינלאומית בוועידת שלום, שתכפה על תורכיה מחויבות פורמלית לגבי היהודים בארץ ישראל ולחילופין תחלץ את הארץ מריבונותה המלאה. אפשר שניסוח זה במאמרו מאוגוסט 1915 היה כבר פרי של לחץ ופשרה ושכן גוריון אימץ אותו בעל כורחו.

לפרט זה יש רמז שלא במישרין ברשימה שראתה אור בסמוך, בספטמבר 1915.²² מיד בכותרת ("מי יתן לנו את הארץ?") נדרש בן גוריון לנקודה שצוינה.

21. שם, עמ' 169.

22. ד. בן גוריון, 'וועד וועט אונז דאס לאנד געבן?', די קעמפפער שטימע, גיליון 27 (ספטמבר 1915). הגיליון נתפרסם לקראת ועידת קליבלנד התשיעית של המפלגה.

תוכן הרשימה רצוף טענות מסתייגות לגבי כל השתדלות מסוג דיפלומטי או לכללי־פיננסי חיצוני ובסיכומה פוסק המחבר בלשון בוטה:

לא על ידי כסף ולא על ידי זכויות ולא מכוח ועידת שלום נקבל את הארץ. הפועל היהודי שיבוא להתערות בארץ, להחיותה ולהתנחל בה – הוא יתן לנו את הארץ. ארץ ישראל תהיה שלנו אם נהיה עובדיה. הכיבוש הממשי של ארץ ישראל זוהי המשמה ההיסטורית של החלוצים, הבונים והגואלים של הארץ היהודית.²³ (ההדגשות שלי).

אפשר שיש מן ההפלגה במגמתו להפיק מן הנאמר היסק חד משמעי בדבר שלילה טוטלית של המאמצים הדיפלומטיים בוועידת שלום צפויה, אבל ברור לגמרי היחס המסווג למיקוד אפשרי של העשייה הפוליטית של הציבור היהודי בעולם סביב ועידה כזאת. "בית [לאומי]" – חוזר בן גוריון ואומר בגוף המאמר – "לא ינתן כמתנה ולא ינטל. בית לא יושג על ידי מסמכים פוליטיים ולא בכסף ובאלימות. בית בונים ויוצרים – והוא כל כולו יצירה היסטורית ועשייה קולקטיבית של עם, פועל יוצא של התאמצותו החומרית הרוחנית והמוסרית במרוצת הדורות."²⁴ (ההדגשות שלי).

ד. "קונצפציה היסטורית" מול "קונצפציה פוליטית"

מלבד הביקורת החריפה הכמוסה בה כלפי רוטנברג ויזמותו ומלבד ההבהרה שלמעורבות יהודית לאומית בהסדרי שלום תהיה משמעות מוגבלת, בחינת סיוע לכל היותר, כוונה כמובן הרשימה להעלות על נס את מפעל "החלוץ" באמריקה, שכן צבי ובן גוריון מיקדו בו ואליו את כל עשייתם והסברתם. מטבע ההשתלשלות והפעילויות הפוליטיות שבפנים המפלגה, הפכה התכנית ליצירת עוצבה צבאית למחצה של חלוצים, שיעלו לארץ משתימצא האפשרות החוקית, לאלטרנטיבה לתכניתו של רוטנברג.

הרשימה הנזכרת הופיעה לקראת ועידת קליבלנד של מפלגת פועלי ציון. בוועידה עצמה התחולל העימות הגדול בין בן גוריון, כשלצדו כל הארצי־ישראליים, לבעלי הפלוגתא שלו. כאן החל בן גוריון לטפס בשלבים הראשונים של סולם הקריירה הפוליטית, שתביא אותו מקץ שנים מעטות לעמדת ההנהגה של תנועת הפועלים הציונית.

בהזדמנות זו הגדיר בן גוריון את הקונצפציה שלו במפורש כ"קונצפציה היסטורית" אל מול "הקונצפציה הפוליטית" של יריביו.²⁵ הללו נענו למינוח

23. שם, שם.

24. שם, שם.

25. עם תומכי הקונצפציה הפוליטית נמנו נחמן סירקין, יצחק זאב, ראובן קנג'רסקי וגם ברכוב, כשמאחוריהם ניצב פנחס רוטנברג, שלא היה חבר המפלגה.

בלב חצוי, שכן בהגדרה "פוליטית" דבקו מלכתחילה היבטים אופורטוניסטיים, פרגמטיים, שנחשבו כגורעים במישור השיקול האידיאולוגי הפרולטרני. למחרת הוועידה פרסם בן גוריון מאמר, שהוכתר גם הוא בשם "התפיסה ההיסטורית", וכל תכליתו לפרש את ההחלטות שנתקבלו בוועידה.²⁶ החלטות אלה עוצבו בוועדת הניסוח, שבה התמקחו נציגי שני הצדדים, וכיטאו את הפשרה הרעיונית שביניהם. מאמרו של בן גוריון, שנועד לכאורה לפרש את ההחלטות, בא בעיקר לידע את קהל קוראיו באשר לדגשיו המיוחדים.

לא אסקור כמובן את המאמר כולו, אלא אבקש להתמקד בטעונונים שיש להם זיקה לעימות האידיאולוגי בין ה"היסטוריים" ל"פוליטיים" בביאורו של בן גוריון. וכך כתב:

מימוש השאיפה לארץ ישראל [...] איננו עניין של זמינות הרגע הנתון (מאמענטאנע געלעגענהייט), של שאנסה פוליטית. לא ברגע הזה נוצרה האפשרות לבית (לאומי) – ולא רק ברגע זה ניתן לממש אותו. האפשרות היא היסטורית, היא קשורה בתהליך היסטורי של בניין הארץ על ידי העם היהודי. לא רק מקונגרס השלום או ממדינה בודדת מבקשים פועלי ציון לקבל את הארץ, כגמול על העוול הלאומי הגדול, שהעולם הסב ועודנו מסב לנו – אלא העם רוצה לבדו לבנות את הבית. ארץ משלך לא תיפול במתנה, אלא צריך לבנותה, לכבשה על ידי עמל, הון, ציביליזציה ותרבות. ארץ משלך איננה עניין של מזרח ומערב אלא יצירה היסטורית של העם, מעשה קולקטיבי של דורות, ועל כן לא יוכל לחלוטין להתממש אידיאל של בית לאומי ברגע אחד, בבית אחת ויהא הרגע גדול ככל שיהיה, חשוב ככל שיהיה, מכריע ומועיל ככל שיהיה.²⁷

כאן אצעד צעד נוסף ואנסה למצות את הסוגייה גם בהקשר לרעיונות סביב בעיית כינוסו של הקונגרס היהודי – נושא שהוועידה נתנה דעתה עליו.²⁸ תפיסתו של בן גוריון ושל כל בעלי הנוסח ה"היסטוריים" שהזדהו עמו העמידה את עניין הקונגרס היהודי על ציפיות מינימליסטיות והסתייגה כמובן מן האידיאות היהודיות-איטלקיות של רוטנברג (לרבות הגרסה הדמוקרטית של ברוכוב). ממילא הייתה כאן פסילה טוטלית של רעיון הגדודים ורעיון המעורבות הפעילה במלחמה לצד בעלות הברית. בעלי הנוסחה היו מוכנים להסתפק אפוא בהישג פוליטי מינימלי, או אפילו לא שקלו אותו כהכרחי לצורך תהליך שהוא מעיקרו היסטורי.

26. ד. בן גוריון, "א היסטארישע אויפפאסונג, צו דער רעזאלוציע וועגן ארץ ישראל און דער איצטיקער מאמענט" אויף דער קאנווענשאן פון די פועלי ציון, דער אידישער קאנגרעס, 8 באוקטובר 1915.

27. שם, שם.

28. בסעיף השלישי של החלטות ועידת קליבלנד.

הנוסחה או התפיסה "הפוליטית" ראתה את המערכה לקונגרס כחשובה לגופה וגם כאינסטרומנטלית לצורך ביסוס המעמד הפוליטי הבינלאומי של העם היהודי אחרי המלחמה. מצד שני, גם נחמן סירקין לא הסתייג מן הצורך שבהיאחזות ובהתנחלות מעשית של היהודים בארץ ישראל. הוא בחל במושגים כמו "תהליך היסטורי" והתגולל על ראיות שנדף מהן ריח סטיכי. אבל היעדר תשומת לב לציונות מעשית היה ממנו והלאה. ברוכוב לעומתו היה חסיד מובהק של תפיסה היסטורית, והוא הדין בראובן קנג'רסקי. אין זאת אלא שבעלי הגישה "הפוליטית" ייחסו ערך בלתי מבוטל להגדרת מעמדה הפוליטי של הארץ כפועל יוצא מן המלחמה. הם לא נטו לטשטש את הקשיים המשפטיים באשר להגירה לארץ ישראל ולהתנחלות היהודית שבה, שערמון השלטונות העות'מאנים גם אחרי מהפכת התורכים הצעירים, וכמובן לא את ההתנקשות המודעת במעמד היהודים בארץ בעת המלחמה. להערכתם, המלחמה תביא לכך ששום שלטון זר לא יוכל לשים אבני נגף על דרכה של ההיאחזות היהודית בארץ. הם קידשו כמובן את ההנחה שהמלחמה וההתגייסות לגדודים יהודיים עשויות להקנות לעם היהודי חזקה פוליטית שבלעדיה התהליך ההיסטורי יתפוגג וילך.

עצם ההעלאה של הוויכוח על פסי התנצחות בין "היסטוריים" ל"פוליטיים" הייתה לדידם בגדר אנכרוניזם, ויותר מששיקפה גישות יסוד, היא באה לחפות על טקטיקה מתוחכמת למנוע היגררות אחר בעלות הברית וחישול הקונגרס היהודי ככלי פוליטי לצורך השגת היעד הזה. לא בכדי כינה ברוכוב את ההיסטוריים "היסטוריים יותר" ואת הפוליטיים "פוליטיים יותר".²⁹ ללמדך, שביסודו של דבר הוויכוח היה על היחס לצדדים הלוחמים ולקונגרס, על כל הכרוך בו.

נפנה אפוא אל בעיית הקונגרס ונבחן אותה בזיקה למפלגה ולעשייתו הרעיונית והפוליטית של בן גוריון.

ה. הוויכוח סביב תכנית הקונגרס

רעיון הקונגרס עלה בארצות הברית מיד עם פרוץ פעולות האיבה ועם הגיע הידיעות הראשונות על סבלות היהודים עקב המלחמה.³⁰ מלכתחילה הייתה תכליתו לגבש נציגות יהודית מוסמכת, שתתייצב לימין היהודים הסובלים מפורענויות המלחמה ותגן עליהם מפני שרירות הלב של הגורמים השלטוניים המעורבים בדבר. יעד נוסף היה גיבוש תכנית ותביעה לשינוי מצבם המשפטי

29. "דער סך הכל פון דער פועלי ציון קאנווענשאן", דער אידישער קאנגרעס, 2 באקטובר 1915.

30. Jonathan Frankel, "The American Jewish Congress Movement", *YIVO Annual*, Vol. 16 (N.Y. 1976), pp. 202-341 (להלן: פרנקל).

של היהודים בתום פעולות האיבה, בוועידת שלום שתתכנס. משהופיע רוטנברג בארצות הברית עם תכניתו, תועל על ידי המתווכחים עמו על תכניתו בחדרי חדרים אל הרעיון ונאלץ בעל כרחו להשתלב בתוכו. ואולם, מתחילתו גרר עמו הרעיון שיקולי היסוס ורתיעה. במישור הפעילות המונעת – כלומר המכוונת נגד מי שנוגס ממעמדם האזרחי או האנושי של היהודים – עשוי היה קונגרס שכזה לכוון את חצי ביקורתו בראש וראשונה נגד רוסיה, שהתנכלותה המסורתית לזכויות יהודים ולביטחונם האישי נתחזרה ביתר שאת ובכל אימתה עם גבור הקרבות והעמיקה ככל שרבו הכישלונות שהומטו על הצבא הרוסי. ואכן רוטנברג וז'בוטינסקי היו ערים למכשלה ונתנו ביטוי להסתייגות ממצב כזה, כשהטעימו ששינוי מעמדם של היהודים בכל ארץ וארץ עשוי לבוא רק כפועל יוצא מתמורות פוליטיות פנימיות ולא על ידי מעורבות חיצונית. קונגרס של באי כוח יהודים, שיתרכז בנושא הנדון, יפעל למעשה רק נגד האינטרסים של בעלות הברית באמריקה ויעודד את האהדה לגרמניה.

והוא הדין בתכנית פוזיטיבית, אם זו תוגבל למאבק על שיווי זכויות אזרחיות בלבד או לזכויות אתניות-קבוצתיות, ואפילו במפורש לזכויות לאומיות. אף עוקצה של זו יופנה נגד רוסיה ורומניה, שהיו בין הארצות היחידות שקיפחו את מעמדם האזרחי של היהודים, שלא לדבר על זכויות לאומיות או אתניות. על כן אין תימה שקונסטלציה זו עוררה חששות בקרב חוגים יהודיים שונים באשר לנחיצותה של תנועת הקונגרס, כאשר היא מפנה את חצי ביקורתה נגד בעלות הברית ומסייעת לגרמניה בהסברה בקרב הציבוריות האמריקנית-יהודית.³¹

בעלי החששות האלה, שבאו מקרב אנשי הוועד היהודי האמריקני (AJC), אבל לא רק מביניהם, ביקשו להסתפק בסוג כלשהו של התכנסות מוקדמת, צנועה ובעלת קומה מגומדת, ואת עיקרה של הפעולה וההשתדלות לדחות לימים שלאחר המלחמה. מעשית חתרה נוסחתם שלא לגייס לאלתר את הציבור היהודי סביב סממני הקונגרס ושלא להתיר לה לאחרונה ללכד את חוגי הציבוריות היהודית סביב תעמולה נמרצת, שתזיק לאינטרסים של בעלות הברית ותחשוף את היהודים ככוח בלתי נייטרלי במלחמה המשתוללת.

31. שיקול זה הביא דווקא את אוהדי גרמניה לתמוך בקונגרס. ראה מכתב לוואי מרשל אל ד"ר יהודה מאגנס, 24 במאי 1915, Louis Marshall Papers, American Jewish Archive, Cincinnati.

ואת רתיעותיו כעמדה אנטי־לאומית של מתבוללים ו"אהודים", ושלא כמותו הם חתרו לפתח תנועה ציבורית למימוש התארגנות יהודית לאומית במסגרת תנועת הקונגרס, כדי ללחוץ באמצעותה לשיפור מעמדם של היהודים בארצות המקפחות את זכויותיהם וכדי להבטיח את הזכויות הלאומיות היהודיות כתום פעולות האיבה, בוועידת שלום עתידה.

ואולם, גם הטקטיקה של התנועה הציונית לא הייתה חד משמעית, ולא כל מה שנראה על פני השטח הקביל למגמות חבויות. מבחינה עקרונית לא יכלו הציפיות של התנועה הציונית מתנועת הקונגרס שלא להתמצות בראש וראשונה בשורת דרישות הכרוכות בזכויות היהודים בארץ ישראל. זכויות היהודים הובנו בצורה רחבה, שבאה לקבוע את מעמדו של עם ישראל בכל פתרון מדיני שניתן לארץ. הסוגייה הייתה כאמור שזורה בשאלת עתידה הפוליטי של הארץ: האם תישאר בתחום הריבונות התורכית או תופקע ממנה? ובשאלה זו הייתה כידוע התרוצצות רבתי בצמרת התנועה הציונית עם פרוץ המלחמה.

מיד עם תחילת פעולות האיבה נתכונן בארצות הברית ועד פועל ציוני זמני. חבריו, שבחלקם באו מאירופה, נענו למגמה שתיאמה עצמה עם מרכז ההסתדרות הציונית בגרמניה, שבשלוש השנים הראשונות של המלחמה לא השמיט מידיו את שרביט הניצוח על המדיניות הציונית בראייה כלל־עולמית. אף שלכאורה נתקיימה לשכה בקופנהגן, שהייתה צריכה לסמל את כוונת התנועה הציונית להפגין נייטרליות, פעלו המוסדות הציוניים בכפוף לאוריינטציה שהייתה מעיקרה פרו־גרמנית. בהתאם לזה שלטה בשיקולי המדיניות הציונית רתיעה מכל רעיון בדבר הצגה מוקדמת של תביעות מדיניות לגבי ארץ ישראל, שמתבע הדברים הייתה פונה נגד תורכיה, לוחצת לשינוי הסטטוס הפורמלי של התנועה הציונית בארץ ישראל ופוגעת במקרה של כישלון בדיוקנה הפוליטי של גרמניה. מגמה זו העדיפה השתדלות שקטה למען הידברות עם גרמניה ובאמצעותה עם תורכיה החולשת על הארץ.³²

סעיף אחר בתכנית הקונגרס, זה שנתכוון להגיב על ההתנכלות למעמד היהודים באירופה ולתבוע את זכויותיהם הלאומיות, דינו היה שונה שכן תכליתו הייתה רצויה מעיקרה על בעלי המגמה. אלא שהסתפקות בו הייתה מביאה את ההסתדרות הציונית למצב מביך, שהרי היא לא יכלה לתת ידה למאבק על זכויות אורח וזכויות לאומיות ליהודים בגולה בלבד ולהתעלם מהשמטת התביעות לגבי ארץ ישראל. במקרה כזה דינה היה כדין חוגי ה"פארווערטס" וה"בונד", שתכנית כזאת קלעה בדיוק לאינטרסים שלהם. התנועה הציונית נחלצה מן המצוקה, לא בלי תמרונים. לא כאן המקום לפרוס את מלוא היריעה ההיסטורית של דרך העקלתון, פרשת המשא ומתן, תמרוני העקיפה, ההידברויות הטקטיות

32. ראה מחקרו של Isaiah Friedman, *Germany, Turkey and Zionism, 1897-1918*, Oxford 1977, pp. 228-267.

וההסכמות שבשתיקה בין הגורמים השונים. הנושא מובא בהרחבה במחקרו של יונתן פרנקל על תנועת הקונגרס היהודי באמריקה.³³ לצורך סוגייתנו די בניסיון לצייר את כיווני ההתפשרות העיקריים הפנים ציוניים ואת מקומו של בן גוריון בתוכם.

ההידברות הבסיסית במחנה הציוני הייתה בין אלה שנרתעו מן הפעילות לאלתר לבין אלה שהתלהבו מתכנית הקונגרס ומהאפשרות, ששילוב חוגים רחבים של הציבור היהודי במאבק על מטרות יהודיות, לאומיות וציוניות יתועל למישור המשמעות הציבורית, הלאומית והציונית של סממת הקונגרס. הדגש הוסב בעיקר לערך התעמולתי המחנך והמארגן של סממת ההזדהות של יהודי אמריקה עם מצוקות אחיהם באירופה ועם התביעה לפתרון לאומי – בין בצורת זכויות לאומיות בכל מקום שניתן להשיגן ובין על ידי הקמת בית לאומי יהודי בארץ ישראל. התועלת שבטקטיקה זו גדלה והלכה, ככל שהחוגים המסויגים מקרב הוועד היהודי האמריקני וה"פארווערטס" הפגינו יותר את לבטיהם, את עוינותם או את השתמטותם. ואכן לא הייה כתקופה הזאת שבה התרחבה והעמיקה השפעת התנועה הציונית בארצות הברית.³⁴

אולם בפתחה של ההצלחה ארבה דילמה דיאלקטית. ככל שגבר הלחץ של התנועה ההמונית היהודית, כלומר ככל שהמשימה הדידקטית-הסברתית נראתה קרובה יותר להבשיל פירותיה, וככל שנראתה קרובה יותר כניעת חוגי המתנגדים ללחץ הציבורי, נמצאה התנועה הציונית נסוגה, מתקפלת ונוטה להידברות עם יריביה על נוסחה, שניתן היה להשיגה זמן רב קודם לכן ואשר בפועל בלמה עתה את ההתקדמות הממשית.

הכוונה היא לשני אירועים שבהם מילא הוועד לארגון הקונגרס היהודי מטעם ההסתדרות הציונית תפקיד מכריע והם משמשים להערכתנו כאיור להנחה שניסחתיה לעיל.

ו. "וועד פילדלפיה" ו"וועד אסטור"

האירוע הראשון הוא הכינוס שקרא הוועד בפילדלפיה ב-26 במרס 1916. ההחלטות שנתקבלו בו היו מלהיבות ומרחיקות לכת: א. לא לנהל עוד משא ומתן עם מתנגדי תנועת הקונגרס; ב. אם ישנו הללו טעמים, הם יוכלו להצטרף רק על בסיס המצע שהתנסח בכינוס ולצרף נציגים ביחס שלא יעלה על 20 אחוז מכלל הרכבו (70 איש), כפי שנקבע בכינוסו; ג. הקונגרס יתכנס בין ספטמבר לדצמבר 1916 – ורק רוב של 75 אחוז מחברי הוועד הפועל יוכל לדחותו בשל נסיבות

33. פרנקל, עמ' 263-287.

34. ראה מכתבי שמריהו לוין אל ד"ר האנטקה בברלין מן ה-12 וה-15 ביולי 1915, אגרות שמריהו לוין, תל אביב 1966, עמ' 336 ואילך.

מיוחדות.³⁵

החלטות פסקניות אלה אושרו, על אף שהוועד היהודי האמריקני גישש בסמוך לכינוס פילדלפיה בדבר הידברות והיה מוכן לקבל על עצמו את התכנית הלאומית של הוועד לארגון הקונגרס היהודי. הוא גם הסכים שוועודה תתכנס "לאחר, ומהר ככל האפשר", ותורכב מנציגים שיבחרו בשיטת הבחירות הדמוקרטית. ועידה זו – נאמר בהצעה – תרכיב ועד פועל שיוסמך לגשת מיד "לעבודה הארגונית והפוליטית כאן באמריקה וגם באירופה". ועד פועל זה יהיה אחראי בפני ועידה שנייה של נציגים שיבחרו באורח דמוקרטי ואשר תתכנס עם תום המלחמה. יהודה מאגנס שהביא את ההצעות דהש, עם זאת, אולטימטיבית, שלא להכתיר את הוועידה המכינה בשם "קונגרס".³⁶

בשל תנאי זה נכשלה ההידברות. בוועידת פילדלפיה, ובהשראת הציונים, נתקבלה החלטה נוספת, מזוהה ביותר, והיא – שכל מי שאין לו אזרחות אמריקנית יהיה מנוע מלהשתתף בבחירות לקונגרס ולא יוכל ליצג גופים פוליטיים. החלטה זו נתכוונה לדחוק את כל הפעילים הפוליטיים שנתלכדו מסביב לתנועות הקונגרס מקרב אנשים שמקרוב באו. לא בכדי זעם רוטנברג על כך, ש"בחיים היהודיים כאן באמריקה הננו כולנו באותה מידה מיוחסים."³⁷ ואולם מחאתו לא הועילה, וגם פועלי ציון קיבלו את הדין, לאו דווקא כאנוסים.

ברם, על אף המנדט שהופקד בידה, לא עשתה התנועה הציונית, כולל ועד הקונגרס שהיה נתון לשליטתה, מאומה כדי להוציא אל הפועל את עניין הקונגרס. נהפוך הוא: היא הניחה את הטיפול בנושא זה על אש קטנה.

האירוע השני הוא המשכו של הראשון. הכונה להופעת משלחת הוועד לארגון הקונגרס היהודי (JCOC) בראשותו של השופט ברנדייס בהתכנסות של הוועד היהודי האמריקני (AJC) וועד הפועלים הארצי (NWC) שיצג את ארגוני הפועלים היהודים האנטי ציונים, שנתכנסה במלון אסטור בניו יורק ב-16 ביולי 1916. בדיונים שהתנהלו בדלתיים סגורות הציע ברנדייס, ראש המשלחת הציונית להתכנסות, להיספח אל הוועד הפועל שנבחר בפילדלפיה. מאגנס הגיב

35. על פי הדיווח של ברוכוב, "סך הכל פון פילאדעלפיער קאנפערעאנץ", ווארהייט, 29 במרס 1916, ולפי מאמרו "וואס מען האט באשלאסן אין פילאדעלפיא", שם, 1 באפריל 1916.

36. על פי רשימה על פ. רוטענבערג, "דער בונט קעגן שלום אפמאך", ווארהייט, 5 בספטמבר 1916. אגב, "לואי מרשל הוא שעמד מאחורי הצעותיו של מאגנס. על הנושא ראה גם פרנקל, עמ' 251. ברוכוב התלהב מן ההחלטות שנתקבלו; לא כן רוטנברג ודוד פינסקי. ראה פ. רוטענבערג, "אויף דער וואך פון דעם קאנגרעס", ווארהייט, 6 באפריל 1916, ודוד פינסקי, "איך האב מיך ניט געפרעהט", שם, 8 באפריל 1916.

37. פ. רוטענבערג, "אויף דער וואך פון דעם קאנגרעס", ווארהייט, 6 באפריל 1916. ראוי לשים לב לרמז שנכלל במכתבו של שמריהו ליון, חבר הוועד הציוני הזמני, מן ה-17 באוקטובר 1915 אל אביגדור יעקובסון וחבריו בברלין (אצ"מ Z3/396), כי החברים האמריקנים ימנעו נציגות בלתי הולמת.

בחיוב אבל תבע גוף פריטטי. ברנדייס ניסה לדחות את ההצעה בהסתמך על החלטת פילדלפיה בדבר מכסת נציגים של 20 אחוז שתוענק למסתפחים, שאינה ניתנת לשינוי. מאגנס דחה הסבר זה בזעם והזכיר שהוא יודע רק מעמד אחד שהחלטותיו אינן ניתנות לשינוי, וזה מעמד הר סיני, ו"אפילו את החוקה של ארצות הברית ניתן לתקן."³⁸

לאחר התמקחות ממושכות הושג למעשה הסכם מוגדר על הידברות. המגעים בין שני הגופים (ועד פילדלפיה והוועד של אסטור [הלא ציונים]) החלו מיד לאחר נעילת המפגש במלון אסטור, ועוד ב־16 באוגוסט נופפו הצדדים בהסכם, שאף אושר בסמוך על ידי שתי ההנהלות.³⁹ בני זמן תמהו שבהסכם שרתה יותר הרוח של אסטור מאשר הרוח הלאומית של פילדלפיה. ההסכם פסל שיווי אופי קבוע לדיוני הקונגרס והגדיר את תכליתו כמועצה, אך ורק למטרת הבטחת הזכויות המלאות ליהודי כל הארצות. את המונח "זכויות מלאות" פירשו המנסחים כמכוון לזכויות אזרחיות פוליטיות ודתיות, ול"זכויות קבוצתיות" בארצות שבהן נוהגות זכויות אלה גם לקבוצות אתניות אחרות. על ארץ ישראל נאמר, כי הקונגרס יחתור ל"הבטחתן ושמירתן של זכויות היהודים בפלשתינה."

הוקם ועד פועל משותף פריטטי של 70 איש כנגד 70, כלומר גם בעניין זה ויתרו הציונים על החלטתם האולטימטיבית. בחינה מדוקדקת מלמדת שהמרכיב הציוני, להוציא את העובדה שהשיג מעמד של הידברות ו"שלוש" בתנועה למען הקונגרס, בצד הסכמה מגומגמת לסעיף אודות ארץ ישראל, ויתר בכל העניינים האופרטיביים, כולל בנושא דחיפות כינוסו של הקונגרס.

וכאן עולה השאלה: האם מעדו הציונים והתירו בהיסח הדעת להוליכם בדרך לא דרך ולתוך מבוי סתום? סברה זו אין לה על מה לסמוך. את פשר התנהגותם אפשר לאתר באותה כוונה סמויה, שהנחתה את פעולתו של הוועד הפועל הזמני של ההסתדרות הציונית (ונוסחה על ידי שמריהו לוין),⁴⁰ לשבש את המאמצים לכינוסו המעשי של הקונגרס תוך ניצול המאבק למענו לצורך חיזוק התודעה הלאומית בקרב הציבור היהודי האמריקני וארגונו כפריפריה ציבורית של התנועה הציונית. ברור שבין שתי התכליות שרר מדי פעם מתח, ונדרשו מיומנויות כדי לאחוז במקל בשתי קצותיו בעת ובעונה אחת. את התכלית שירתו להערכת ג'ם מעמד פילדלפיה (מרס 1916), לרבות ההחלטות האולטימטיביות שנתנסחו שם, ובעיקר ההצעה לדחוק אל מחוץ לזירת העשייה הציבורית הממשית את האקטיבה הקונגרסיסטית שנתגייסה מבין אנשים שמקורב באו ("הירוקים"), שהיו הרוח החיה והעלית האינטלקטואלית של תנועת הקונגרס,

38. פרנקל, עמ' 277.

39. שם, עמ' 280.

40. ראה מכתב שמריהו לוין אל האנטקה, 15 ביולי 1915, בהערה 34 לעיל, וכן גם מכתבו אל אביגדור יעקובסון מ־27 באוקטובר 1915, אצ"מ Z3/396.

וגם מעמד "הסכם השלום" שהושג באוגוסט 1916. האחרון עשה את ההליכה לקונגרס מסורבלת יותר, צפויה לאבני נגף מרובות יותר ומעורפלת באשר לעיתוי האפשרי. יתרה מזו: גם ההסתפקות בנוסחת ארץ ישראל שדופה לא נגדה את התחזיות האופרטיביות של ההסתדרות הציונית, שהרי בין כה וכה הטיפה ההנהגה שישיבה בקופנהגן – ולא כל שכן זו שישיבה בברלין – לאי מוביליות פוליטית.

לא הבאתי את הדברים אלא כדי להידרש לעמדת פועלי ציון האמריקנים ולהצביע על עמדתו הספציפית של בן גוריון, ששימש בחודשים שלאחר ועידת פילדלפיה של הוועד לארגון הקונגרס היהודי כמזכיר "ועד הפועלים הלאומי הסוציאליסטי".⁴¹

כאמור לעיל, מפלגת פועלי ציון לא הייתה מוכנה ללכת עם רוטנברג לאורך כל הדרך, אף שרעיונותיו זכו בה לקבלת פנים אוהדת יותר, ופעמים אף הושמעו כמה מלות התפעלות מהם. עם זאת גברה בה הגישה, שיש להפריד בין רעיון הקונגרס היהודי לבין המשימות המיוחדות שרוטנברג ביקש להעמיס על קרון הקונגרס משיתחיל במסעו הממשי. אמת, תמיכתה של המפלגה בקריאה לקונגרס היהודי לא הייתה מן השפה ולחוץ ולא נתכוונה רק לצד האינסטרומנטלי החינוכי שבליכוד הציבור היהודי האמריקני תחת הנהגה לאומית יהודית. המפלגה ראתה בקונגרס היהודי האמריקני ובקונגרס היהודי העולמי כלים לגיטימיים ובלעדיים לקידום ההכרה בזכויות לאומיות לעם היהודי באותן הארצות שבהן המאבק לאוטונומיה פרסונלית היה נחוץ ואפשרי. המפלגה גם לא הסתירה את הסכמתה להתייצבות הקונגרס לימין התביעות היהודיות בארץ ישראל, כדי שתוכרנה על ידי הסמכות הבינלאומית של ועידת שלום, ותמכה בדיון פומבי ציבורי בבעיות האלה מיד, ללא שימת לב לנסיבות המלחמה. אך בו בזמן סברו התומכים בגישה זו, שאין הכרח בכינוסו של הקונגרס היהודי לאלתר, שכן כל עוד נמשכת המלחמה טרם הגיעה שעתן של השאלות המכריעות להידון.⁴² ובעיקר ניקרה החרדה שקונגרס כזה יפתח פתח לדיון פומבי בדבר התייצבות יהודית לימין בעלות הברית ובדבר עסקה פוליטית צבאית עמן.

ההתרוצצות הזאת הביאה לכך שפועלי ציון הגיבו בשלילה על הסכם ההבנה בין הוועד לארגון הקונגרס היהודי לבין הנציגות של התכנסות אסטור – הסכם השלום הידוע – ופתחו בפעולת מחאה.⁴³ נראה כי בן גוריון לא היה שותף

41. קנאת דוד, עמ' 354. על כל הנושא ראה: ברוך צוקערמאן, "דער נייער אפמאך אין דער קאנגרעס באוועגונג", דער אידישער קעמפפער, 11 באוקטובר 1916.

42. בן גוריון אל אהרנרייך, 17 בינואר 1916, א"ע, אפצא"ה, ת"ק 142.

43. פרנקל, עמ' 281: ההודעה והמחאה התפרסמו ב"דער אידישער קעמפפער" ב-18 באוגוסט 1916. ראה גם מאמרו של ברוכוב, "מיר וועלן ניט דערלאזן", ווארהייט, 21 באוגוסט 1916.

להחלטות אלה ועל כן מצא לנחוץ להתפטר מתפקידו כמזכיר "ועד הפועלים הלאומי הסוציאליסטי".

ז. התנגדות לאוריינטציה על אחד הצדדים הלוחמים

גישתו השתקפה בוועידה העשירית של המפלגה בכוסטון באוקטובר 1916. הוא ביטא אותה במסגרת הרצאה פרוגרמטית על הסעיף הארצישראלי שבהסכם ההבנה הנ"ל. בדבריו חתר למקד את תשומת לבם של באי הוועידה בשתי נקודות. הראשונה עשויה הייתה גם להשפיע על הטקטיקה בסוגיית הקונגרס.⁴⁴ "הטקטיקה שלנו" – אמר – "בנושא ארץ ישראל אסור שתביאנו להיגרר לאחת משתי האוריינטציות המצויות, זו הגרמנית או זו הנוטה לבעלות הברית. עלינו להיזהר מהרפתקות בלתי אחראיות של לגיונות, כמוצע על ידי אנשים מסויימים." הלוואי והעם היהודי היה שרוי במצב שבו יכול היה להגן על זכויותיו הלאומיות עם נשק ביד, ואולם לא זו הסיטואציה. תכלית המאבק היהודי איננה שחרור ארצנו, אלא בניינה תחילה. ועל כן שומה על היהודים להקפיד על נייטרליות: "לנהל לגבי ארץ ישראל מדיניות יהודית עצמאית ולא מדיניות גרמנית או אנגלית," כדבריו.

בהמשך הטיח את טענתו העיקרית, שחזרה אל הקונצפציה ההיסטורית:

איננו תובעים מדינה יהודית, שכן איננו רוצים לשלוט בערבים. איננו תובעים אפילו בית [לאומי] יהודי, שכן בית לא נותנים ואי אפשר ליצור אותו עבור מישהו אחר. בית צריך העם היהודי להקים לבדו. הננו תובעים אפוא זכות להיאחזות חפשית בארץ ישראל, זכות להחיותה, זכות ליישובה, ובכך לא יוכל אף אחד לסרב לנו.

כדבריו בולטים שני היבטים:

- א. ההתנגדות לאוריינטציה על אחד הצדדים במלחמה ולרעיון הלגיונות.
- ב. הטענה שאין לנו תביעות על הארץ שיש לעצבן כתביעות מדיניות מפורשות (מדינה או בית לאומי).

אם נתבונן בשני היבטים נמצא, שטמון היה בהם ערעור על הצורך לזמן בדחיפות את הקונגרס ולקיימו כמוסד קבוע, וממילא נבעה מכך גם הסכמה שבשתיקה לווייתורים שוועד פילדלפיה ויתר לוועד אסטור בכל הקשור לסעיף הארצישראלי. בעניין זה ראוי להעיר, שמפלגת פועלי ציון ככלל היתה ותרנית פחות.⁴⁵

44. הדו"ח על הקונבנשן, דער אידישער קעמפפער, 10 בנובמבר 1916.

45. כיקורתה על הסכם ההבנה בהצהרת המחאה ב"דער אידישער קעמפפער", ראה הערה 43 לעיל.

הנה כי כן, הקונצפציה ההיסטורית של בן גוריון, מלבד שהיה לה צד תיאורטי פוליטי, קירבה אותו מבחינה מעשית אל החוגים הציוניים בארצות הברית, שהיו קשובים לשיקולים שרווחו בקופנהגן ובברלין. בעניין זה לא הייתה עמדתו של בן גוריון שונה מעמדותיהם של שלמה קפלנסקי⁴⁶ ושל יצחק בן צבי.⁴⁷ ב-1917, עם כיבוש הארץ על ידי הבריטים, יתחילו לבצבץ התמורות אצל בן גוריון ובן צבי, אבל סוגייה זו חורגת ממסגרות דיוננו הנוכחי.

46. ראה מאמרו: "דער מלחמה ציוניזם", דער אידישער קעמפפער, 22 ו' 29 בדצמבר 1916 ו' 5 בינואר 1917.

47. יצחק בן צבי, "אחרי המלחמה" (מאמר בהמשכים), התורן, ב' (10 במרס 1916): ג' (17 במרס 1916); ד' (24 במרס 1916). המאמר ראה אור גם ביידיש: "אונזערע אויסזיכטן אין ארץ ישראל", דער אידישער קעמפפער, גיליונות מאי 1916.

